

Εγκλιτικές λέξεις ή εγκλιτικά

Εγκλιτικές ονομάζονται οι μονοσύλλαβες ή δισύλλαβες λέξεις, που προφέρονται τόσο στενά με την προηγούμενη, έτσι ώστε να ακούγονται ηχητικά σα μία λέξη. Ο τόνος τους είτε υπάρχει κανονικά, είτε χάνεται, είτε μεταβιβάζεται στη λήγουσα της προηγούμενης λέξης με τη μορφή οξείας (´) π.χ. ἔλαφος τις: ο τόνος δηλαδή του εγκλιτικού τίς μεταβιβάστηκε στην προηγούμενη προπαροξύτονη λέξη ἔλαφος.

Οι πιο συχνές εγκλιτικές λέξεις στα αρχαία ελληνικά είναι τα εξής:

1. Οι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών του α' προσώπου: μοῦ, μοί, μέ, β' προσώπου: σοῦ, σοί, σέ και γ' προσώπου: οὔ, οἶ, ἔ.
2. Όλες οι πτώσεις και των δύο αριθμών της αόριστης αντωνυμίας τίς και τί εκτός από τον τύπο του ουδετέρου στον πληθυντικού αριθμού ἄττα.
3. Όλοι οι δισύλλαβοι τύποι της οριστικής ἐγκλισης του ενεστώτα των ρημάτων εἰμί και φημί.
4. Τα επιρρήματα ποί, πή/πή, ποθὲν – πώς, πού και ποτέ.

Τα μόρια γέ, τέ, τοί, πέρ, πώ, νὺν καθώς και το πρόσφυμα δέ.

⇒ Τονισμός των εγκλιτικών λέξεων

1. Ο τόνος των εγκλιτικών μονοσύλλαβων ή δισύλλαβων λέξεων χάνεται:
 - όταν η προηγούμενη λέξη είναι οξύτονη ή περισπώμενη και ο τόνος της προηγούμενης λέξης μετατρέπεται από βαρεία σε οξεία π.χ. καλὸν ἔστι: κανονικά δηλαδή το καλὸν τονιζόταν με βαρεία (`), αλλά επειδή ακολουθεί ο εγκλιτικός τύπος ἔστι του ρήματος εἰμί μεταβιβάζει τον τόνο του (την οξεία (´) δηλαδή) στην προηγούμενη λέξη, δηλαδή το καλὸν και το τροποποιεί σε καλόν.
 - όταν υπάρχουν μονοσύλλαβα εγκλιτικά και η προηγούμενη λέξη είναι παροξύτονη π.χ. κελεύω σε: το σε είναι μονοσύλλαβη εγκλιτική λέξη και το ρήμα κελεύω, η προηγούμενη δηλαδή λέξη είναι παροξύτονη.
2. Ο τόνος των εγκλιτικών μεταβιβάζεται στη λήγουσα της προηγούμενης λέξης με τη μορφή οξείας, όταν η λέξη που προηγείται είναι προπαροξύτονη ή προπερισπώμενη ή άτονη ή εγκλιτική π.χ. ἔλαφος τις, κῆπός τις, ἔν τινι και ἔστι μοι αντίστοιχα.
3. Ο τόνος των εγκλιτικών λέξεων παραμένει στη θέση του:
 - όταν η προηγούμενη λέξη είναι παροξύτονη και η εγκλιτική δισύλλαβη π.χ. νέοι εἰσίν
 - όταν η προηγούμενη λέξη ἔχει πάθει ἐκθλιψη (δηλαδή όταν υπάρχει αποβολή του τελικού βραχύ φωνήεντος μίας λέξης μπροστά από το αρχικό φωνήεν ή το δίφθογγο της ακόλουθης λέξης και στη θέση του φωνήεντος που παθαίνει ἐκθλιψη εμφανίζεται απόστροφος π.χ. ἀπὸ ἐμοῦ -> ἀπ' ἐμοῦ) ή όταν πριν από την εγκλιτική λέξη υπάρχει σημείο στίξης π.χ. κακὸν δ' ἔστιν και ἀγαθὸς ἦν' αντίστοιχα.
 - Όταν δίδεται ἔμφαση ή αντιδιαστολή π.χ. πρὸς σέ.

⇒ Ειδικοί κανόνες για τον τονισμό

1. Τα ουδέτερα της β' κλίσης ἔχουν το –α της κατάληξης του πληθυντικού βραχύχρονο π.χ. τὰ δῶρα.
2. Στα ουσιαστικά της α' κλίσης η κατάληξη –ας είναι πάντα μακρόχρονη π.χ. τῆς μοίρας.

3. Στα θηλυκά της α' κλίσης το -α είναι μακρόχρονο, όταν προηγείται φωνήεν ή -ρ και βραχύχρονο, όταν προηγείται σύμφωνο π.χ. ή χώρα, ή γλώσσα.
4. Η κατάληξη -α στη δοτική του ενικού αριθμού είναι μακρόχρονη π.χ. τῆ μοίρα.
5. Η γενική του πληθυντικού αριθμού των ουσιαστικών της α' κλίσης τονίζονται πάντα στη λήγουσα με περισπωμένη π.χ. τῶν μοιρῶν.
6. Στα δευτερόκλιτα τρικατάληκτα επίθετα, όταν πριν από την κατάληξη -ος του αρσενικού προηγείται φωνήεν ή -ρ, τότε το θηλυκό λήγει σε -α μακρόχρονο π.χ. τέλειος, τελεία, τέλειον, ενώ καλός, καλή καλόν.
7. Στα τριτόκλιτα ουσιαστικά τα δίχρονα φωνήεντα (α, ι και υ) στις καταλήξεις είναι βραχύχρονα. π.χ. τό σῆμα.
8. Το -α είναι βραχύχρονο στα ουσιαστικά της α' κλίσης, όταν πριν από την κατάληξη -α υπάρχει σύμφωνο, εκτός από το -ρ π.χ. ή μοῦσα, που το -α είναι βραχύχρονο, διότι πριν από το -α υπάρχει το σύμφωνο -σ-, ενώ π.χ. ή χώρα, το -α είναι μακρόχρονο, διότι πριν από το -α υπάρχει το -ρ.

⇒ Πνεύματα

Όλες οι λέξεις των αρχαίων ελληνικών που αρχίζουν από φωνήεν, από δίφθογγο και από το σύμφωνο -ρ- εμφανίζουν επάνω τους ένα σημάδι το λεγόμενο πνεύμα. Υπάρχουν δύο ειδών πνεύματα η **ψιλή** (^ˊ) και η **δασεία** (^ˋ).

Οι περισσότερες λέξεις που αρχίζουν από φωνήεν ή από δίφθογγο παίρνουν ψιλή.

Δασεία παίρνουν τα ακόλουθα:

1. Οι λέξεις που αρχίζουν από -υ- ή από -ρ-.
2. Τα άρθρα ὀ, ἦ, αἶ, οἶ
3. Οι δεικτικές αντωνυμίες ὄδε, ἦδε, οἶδε, αἶδε, οὗτος, αὕτη.
4. Οι αναφορικές αντωνυμίες ὅς, ἦ, ὄ κτλ.
5. Τα αναφορικά επιρρήματα ὅπου, ὅθεν κτλ. (εκτός από το ἔνθα και ἔνθεν)
6. Οι προσωπικές αντωνυμίες ἡμεῖς, ἡμῶν κτλ., οὓ, οἷ, ἔ.
7. Η επιμεριστική αντωνυμία ἕτερος, ἑκάτερος και ἕκαστος καθώς και οι λέξεις που σχηματίζονται απ' αυτές π.χ. ἡμέτερος, ἑαυτοῦ, ἐτέρωθεν, ἐκάστοτε κτλ.
8. Οι σύνδεσμοι ἔως, ἦνίκα, ἴνα, ὅμως, ὁπότε, ὅπως. ὅτε, ὡς και ὥστε.
9. Τα αριθμητικά εἷς, ἔν ἑξ, ἐπτά, ἑκατόν, καθώς και τα παράγωγα απ' αυτά π.χ. ἔνδεκα, ἑξακόσιοι, ἑβδομήκοντα, ἐκάστοτε κτλ.
10. Οι παρακάτω λέξεις και οι παράγωγες απ' αυτές ή σύνθετες τους με α' συνθετικό τις λέξεις αυτές:

Α. ἄβρός, ἄγιος, ἀγνός, Ἄδης, ἄδρός, ἀθρόος, αἶμα, Αἶμος, αἰρέω-ῶ, αἶ ἀλαί, ἄλας, Ἀλιάκμων, Ἀλίαρτος, ἀλιεύω, Ἀλικαρνασσός, ἄλις, ἀλίσκομαι, ἄλωσις, ἄλλομαι, Ἀλόνησος, ἀλουργίς, ὁ ἄλς, ἡ ἄλς (= θάλασσα), ἀλτήρ, ἄλυσις, ἡ ἄλως, ἄμα, ἄμαξα, ἄμαρτάνω, ἄμιλλα, ἄμμα, ἀνύτω, ἀπαλός, ἄπαξ, ἀπλοῦς, ἄπτω – ἄπτομαι, ἄρμα, ἀρμόζω, ἀρμονία, ἀρμός, ἄρπαξ – ἀρπάζω, ἀφή, ἀψίκορος, ἀψίς.

Ε. τὸ ἔδος, ἔδρα, ἐδώλιον, ἔζομαι, εἰλόμην (ἀόριστος β' του αἰροῦμαι), εἶμαρται – εἶμαρμένη, εἴργνυμι – εἴργνω, εἴρκτη, Ἐκάβη, ἐκάς, Ἐκάτη, ἐκόν, Ἐλένη, Ἐλικών, ἡ ἔλιξ, ἐλίττω, ἔλκος, ἔλκω – ἐλκύω, Ἐλλάς, Ἐλλην, ἡ ἔλμινς, τὸ ἔλος, ἔνεκα ἡ ἔνεκεν, ἐξῆς, ἔξω, ἐορτή, ἔρκος, ἔρμα, ἐρμηνεύω, Ἐρμῆς, ἔρω, ἐσπέρα, ἔσπερος, ἐσπόμην, ἐστίαω-ῶ, ἐταῖρος, ἐτοιμος καὶ ἐτοιμός, εὐρίσκω, ἔψω, ἔωλος, ἡ ἔως.

Η. ἦβη, ἠγέομαι-οῦμαι, ἠδομαι, ἠκιστα, ἠκω, ἠλιξ, Ἡλιαία, ἠλιος, ἠλος, ἡμέρα, ἡμερος, ἡμι- (αχώριστο μόριο), ἠμισυς, ἡ ἠνία καὶ τὰ ἠνία, ἠπαρ, Ἡρα, Ἡρακλής, Ἡρόδοτος, ἠρως, Ἡσιόδος, ἠσυχος, ἠττα, ἠττάομαι-ῶμαι, ἠττων, Ἡφαιστος.

Ι. ιδρώω, ιδρώς, ιέραξ, ιερός, ἴημι, ικανός, ικέτης, ικνέομαι-οὔμαι, ἰλάσκομαι, ἰλαρός, ἴλεως, ἰμάς, ἰμάτιον, ἴμερος, ἴππος, ἴστημι, ἰστός – ἰστίον, ἱστορία, ἱστορέω-ῶ, ἴστωρ.

Ο. ὁδός, ὀλκάς, ὀλκή, ὁ ὀλκός, ὄλμος, ὄλος, ὄρμαθός, ὄρμη, ὁ ὄρμος, ὁ ὄρος, τὸ ὄριον, ὀρίζω, ὀράω-ῶ, ὄσιος.

Ω. ὦρα, ὠραῖος, ὠριμος.

⇒ Τονισμός των σύνθετων λέξεων

Στις σύνθετες λέξεις της αρχαίας ελληνικής γλώσσας ο τόνος ανεβαίνει ως την τελευταία συλλαβή του ᾶ συνθετικού της νέας λέξης, αν το επιτρέπει φυσικά η λήγουσα.

Με εξαίρεση τα εξής:

1) Τα σύνθετα και παρασύνθετα ουσιαστικά με κατάληξεις -α, -η, -μος, -ευς, -της, -τηρ, που τονίζονται στη λήγουσα όπως και τα αντίστοιχα απλά π.χ. με κατάληξη -α μισθοφορά, έκδορά· με κατάληξη -η, διακοπή, συγγραφή· με κατάληξη -μος συλλογισμός, περισπασμός· με κατάληξη -ευς αντιβασιλεύς, ἀρχιερέυς· με κατάληξη -της ἀνταγωνιστής, συμμαθητής κ.ά.

2) Τα σύνθετα και παρασύνθετα επίθετα με κατάληξεις -ης (-ες) της γ' κλίσης που έχουν δεύτερο συνθετικό ρηματικό θέμα ή θέμα ουδετέρου σε -ος και τονίζονται συνήθως στη λήγουσα π.χ. ἀμελής, εὐπρεπής, εὐγενής κ.ά. Στην παραλήγουσα τονίζονται όμως όσα έχουν κατάληξη σε -αντης, -αρκης, -ητης, -ηρης, -μηκης, -ωδης, -μεγεθης π.χ. ἀνάντης, κατάντης κ.ά.

3) Τα παρασύνθετα επίθετα με κατάληξη -ικος που παράγονται από σύνθετα ρήματα τονίζονται στη λήγουσα, όπως και τα απλά και είναι τρικατάληκτα π.χ. ἀποδεικτικός, συμβουλευτικός κ.ά.

4) Από τα παρασύνθετα ρηματικά επίθετα έχουν κατάληξη -τος και παράγονται από ρήματα με ᾶ συνθετικό πρόθεση:

- όσα έχουν τη σημασία ότι κάτι μπορεί να γίνει τονίζονται στη λήγουσα και είναι τρικατάληκτα π.χ. ἀνεκτός, ἐξαιρετός κ.ά.
- όσα έχουν τη σημασία του παθητικού παρακειμένου τονίζονται στην προπαραλήγουσα και είναι δικατάληκτα π.χ. διάλυτος, -ος, -ον, ἐξάιρετος κ.ά.

5) Τα σύνθετα ρηματικά επίθετα σε -τος, που έχουν το ᾶ συνθετικό τους αχώριστο μόριο ή άλλο μέρος του λόγου εκτός από πρόθεση τονίζονται στην προπαραλήγουσα σύμφωνα με τον κανόνα για τον τονισμό των συνθέτων και είναι δικατάληκτα π.χ. ἄβατος, -ος, -ον κ.ά.

6) Τα παρασύνθετα ρηματικά επίθετα με κατάληξη -τέος παράγονται από σύνθετα ρήματα με ᾶ συνθετικό πρόθεση και διατηρούν πάντα τον τόνο στην παραλήγουσα: ἀποδεικτέος, καταβλητέον, καθαιρετέον κτλ.

7) Από τα σύνθετα ουσιαστικά σε -ος της β' κλίσης, που το ᾶ συνθετικό τους είναι θέμα ονόματος ή αντωνυμίας και το β' συνθετικό θέμα ρήματος:

- όσα έχουν παθητική ή αμετάβατη σημασία προπαροξύνονται π.χ. αὐτό- γραφος, πρωτότοκος κ.ά.

- όσα έχουν ενεργητική μεταβατική σημασία παροξύνονται, αν η παραλήγουσα είναι βραχύχρονη π.χ λογογράφος, πρωτο-τόκος κ.ά.· οξύνονται όμως, αν η παραλήγουσα είναι φύσει ή θέσει μακρόχρονη π.χ κυνηγός, ναυπηγός, στρατηγός, παιδαγωγός κ.ά.

Αναλυτικότερα για τον τονισμό των σύνθετων λέξεων αξίζει να σημειωθούν τα εξής:

1. Τα σύνθετα ρήματα συνήθως διατηρούν τον τόνο τους στη συλλαβή που τονίζεται και το αντίστοιχο απλό ρήμα π.χ. λύειν -> ἀπολύειν, ἤχθαι -> ἀπήχθαι κ.ά.
2. Τάση αναβιβασμού του τόνου στα σύνθετα παρατηρούμε στην οριστική και την προστακτική, στις περιπτώσεις που η λήγουσα είναι βραχύχρονη συλλαβή π.χ. εἶμι -> ἄπειμι, οἶδα -> σύνοιδα, λύε -> ἀπόλυε κ.ά.

Προσοχή! Εξαιρείται το γ' πληθυντικό πρόσωπο της Οριστικής Ενεστώτα των ρημάτων ἦμι και ἴστημι (ἴασι -> ἀφιάσι, ἰστάσι -> ἐφιστάσι), διότι οι τύποι αυτοί έχουν τονιζόμενες συλλαβές που προέρχονται από συναίρεση.

3. Επίσης, αξίζει να σημειώσουμε ότι στην προστακτική των συνθέτων, το β' ενικό προστακτικής Αορίστου Β' μέσης φωνής διατηρεί τον τόνο του απλού ρήματος π.χ. λιποῦ -> καταλιποῦ, γενοῦ -> συγγενοῦ. Αυτό ισχύει πάντα όταν ο τύπος του απλού ρήματος είναι δισύλλαβος.
4. Ενώ όταν το β' ενικό πρόσωπο της προστακτικής του Αορίστου β' της μέσης φωνής είναι τύπος μονοσύλλαβος, τότε ο τόνος διατηρείται μόνο όταν η πρόθεση είναι μονοσύλλαβη ή προέρχεται από έκθλιψη π.χ. οὔ του ρήματος ἦμι, θεοῦ -> προθεοῦ, σχοῦ -> προσχοῦ, οὔ -> συνοῦ, ἀπό + οὔ -> ἀφοῦ, μετά + οὔ -> μεθοῦ, δοῦ -> ἐνδοῦ.
5. Όταν ο τύπος είναι μονοσύλλαβος και η πρόθεση δισύλλαβη, τότε ο τόνος ανεβαίνει στη δεύτερη συλλαβή της πρόθεσης, δηλαδή στην παραλήγουσα π.χ. θεοῦ -> κατάθεο, σποῦ -> ἐπίσπου κ.ά.

Προσοχή! Στην προστακτική Αορίστου Β' ανεβαίνει πάντα ο τόνος στην Ενεργητική φωνή, είτε όταν είναι μονοσύλλαβη, είτε όταν είναι δισύλλαβη πρόθεση π.χ. δός -> ἀπόδος, θές -> κατάθεες κ.α. Το ίδιο ισχύει και για τους δισύλλαβους τύπους της Προστακτικής π.χ. στήθι -> κατάστηθι / ἔνστηθι, λαβέ -> σύλλαβε / κατάλαβε, ιδέ -> σύνιδε / κάτιδε κ.ά.

6. Η υποτακτική και η ευκτική συνήθως διατηρούν τον τόνο των απλών ρημάτων π.χ. δῶμεν -> ἐνδῶμεν κ.α, εκτός από την υποτακτική και ευκτική Αορίστου Β' των ρημάτων ἔχω και ἔπομαι π.χ. σχῶ -> παράσχω, σχῶμεν -> πρόσχωμεν, σπῶμαι -> ἐπίσπωμαι, σπῆσθε -> ἐπίσπησθε, σποῖο -> ἐπίσποιο, σχῶμαι -> παράσχωμαι, σχοῖσθε -> ἐπίσχοισθε, που ο τόνος ανεβαίνει στην παραλήγουσα, όταν βέβαια πρόκειται για λήγουσα μακρόχρονη και στην προπαραλήγουσα, όταν υπάρχει λήγουσα βραχύχρονη.

Προσοχή! Ο τόνος δεν ανεβαίνει ποτέ πάνω από τη συλλαβή που περιέχει αύξηση είτε είναι συλλαβική, είτε χρονική και αναδιπλασιασμό π.χ. ἦγον -> ἀπήγον, ἦν -> ἐξῆν, εἶχον -> συνεῖχον.

7. Επίσης, ποτέ δεν ανεβαίνει ο τόνος πάνω από την τελευταία συλλαβή του πρώτου συνθετικού π.χ. παράδος.
8. Τα απαρέμφατα και οι μετοχές διατηρούν τον τόνο στη συλλαβή που τονίζονται και τα αντίστοιχα απλά, χωρίς εξαιρέσεις.
9. Στα σύνθετα του εἶμι, ο τόνος ανεβαίνει: α) Στην οριστική Ενεστώτα και β) Στο β' ενικό και πληθυντικό της προστακτικής του Ενεστώτα. π.χ. πάρεμι, πάρει, πάρεστι(ν) κτλ. – πάρισθι, πάρεστε, ενώ: παρῶ, παρῆς, παρῆ κτλ. – παρείην – παρείναι – παρών κτλ.

10. Το β' ενικό της προστακτικής του ενεργητικού Αορίστου Β' των ρημάτων ἔρχομαι, εὐρίσκω, λαμβάνω, λέγω και ὀρᾶ, όταν δεν είναι σύνθετο, τονίζεται στη λήγουσα: π.χ ἔρχομαι -> ἤλθον -> ἔλθέ, εὐρίσκω -> ἤρουν- > εὐρέ, λαμβάνω -> ἐλάμβανον -> λαβέ, λέγω -> εἶπον -> εἰπέ, ὀρᾶ -> εἶδον -> ἴδε.

Προσοχή! ἄπελθε, ἔξευρε, παράλαβε, πρόειπε, πάριδε.

11. Το β' ενικό της προστακτικής του μέσου Αορίστου Β', είτε είναι απλό, είτε είναι σύνθετο, τονίζεται στη λήγουσα και παίρνει περισπωμένη π.χ. γενοῦ, λαβοῦ -> συγγενοῦ, ἀντιλαβοῦ. Όταν όμως είναι μονοσύλλαβο και σύνθετο με δυσύλλαβη πρόθεση, ανεβάζει τον τόνο στην παραλήγουσα π.χ. ἔχομαι -> ἐσχόμην, σχοῦ -> παράσχου, ἔπομαι -> ἐσπόμην, σποῦ -> ἐπίσπου.
12. Στα σύνθετα εἶμι, φημί, οἶδα και κείμαι, ο τόνος ανεβαίνει στην οριστική και προστακτική ἐγκλιση του Ενεστώτα, αν φυσικά το επιτρέπει η λήγουσα (δηλαδή η λήγουσα είναι βραχύχρονη) π.χ. ἄπειμι, ἄπει, ἄπεισι(ν), ἄπιμεν κτλ. – ἄπιθι, ἄπιτε (αλλά: ἀπίτω, ἀπιόντων κτλ.), σύμφημι, ἀπόφημι, σύμφαθι (αλλά: συμφάτω, συμφάντων κτλ.), σύννοιδα, σύννισμεν – σύννισθε κτλ. (αλλά: συνίστω, συνίστων), ἀπόκειμαι, διάκειμαι, κατάκεισο (αλλά: κατακείσθω).
13. Στο β' ενικό της προστακτικής Ενεργητικής φωνής του Αορίστου Α' ο τόνος ανεβαίνει στην παραλήγουσα στα σύνθετα ρήματα: π.χ. κατάλυσον, ἐπίρριψον, ἀνάκρινον.
14. Στο β' ενικό της προστακτικής Μέσης φωνής του Αορίστου Α' ο τόνος ανεβαίνει στην παραλήγουσα στα σύνθετα ρήματα π.χ. λῦσαι -> παράλυσαι κ.ά
15. Στα συνηρημένα με μονοσύλλαβο ρηματικό θέμα σε -εω ανεβαίνει ο τόνος στην πρόθεση στο β' ενικό της προστακτικής της Ενεργητικής φωνής και στους συνηρημένους τύπους της οριστικής π.χ. πλεῖ -> παράπλει, πνεῖ -> ἔκπνει (αλλά: παραπλεῖτε).